

De plaatsnaam *Turnhout* en andere namen met *-hout*

Zoals bekend, is het woord *hout* (Mnl. *hout*, Ohd. *holz*, Oe. *holt* etc.) thans nog alleen een stofnaam (bijv. brandhout, timmerhout), terwijl het in de vroege middeleeuwen de gewone benaming was voor '(hoogstammig) bos'.⁽¹⁾ De oude betekenis van het woord *hout* 'bos' bleef echter bewaard in zeer veel toponiemen. Daarin verschijnt het meestal als grondwoord (bijv. in *Hulshout*) en soms als voorbepaling (bijv. in *Houtvenne*). Het woord gaat terug op Germaans **hulta-* en als grondwoord in composita kan het in attestaties van plaatsnamen, afhankelijk van tijd en plaats, de vorm aannemen van *-holt(e)*, *-hout(e)*, *-holz-*, *-out* etc. Dergelijke composita zijn doorgaans onmiddellijk herkenbaar als *-hout-*namen, maar de betekenis van het bepalende eerste lid is soms minder duidelijk. Zo is het bijvoorbeeld zonneklaar dat *Elshout* en *Eekhout* respectievelijk de boomnaam *els* en *eik* bevatten. De aard van het eerste lid is echter een stuk minder voor de hand liggend bij namen zoals *Udenhout*, *Kalmthout*, *Okkerhout* of *Turnhout*. In de verklaring van (het eerste lid van) deze laatste naam wil ik mij verder even verdiepen. Daarvoor kan het leerzaam zijn om vooraf na te gaan welke taalconstructies er zoal optreden als eerste lid van *-hout-*namen.

⁽¹⁾ GYSSELING 1956. Het woord *bos* betekende zelf oorspronkelijk 'struikgewas', maar kwam sinds de 13e eeuw in de plaats van *hout*, dat op zijn beurt in latere samenstellingen wel eens de betekenis van 'struikgewas' aannam (kreupelhout).

1. Het eerste lid van namen op *-hout*

Het hierna volgende overzicht is een vrij representatief staal van *-hout*-namen in de Nederlanden, Noord-Frankrijk, westelijk Duitsland en Groot-Brittannië. Daarvoor werden in de eerste plaats enkele werken geëxcerpeerd van de volgende auteurs : Gysseling (TW), De Vries (DV), Van Berkel en Samplonius (VB), Ekwall (Ek), Smith (Sm) en Gelling (Ge).⁽¹⁾ Daarnaast werd nog wat extra vergelijkend materiaal verzameld uit diverse toponymische monografieën.⁽²⁾

Bij het hierna volgende lijstje valt nog op te merken dat de verklaring van sommige namen onzeker is en dat sommige van die «onzekere» wellicht ook in een van de andere categorieën thuishoren.⁽³⁾

1.1. *Het eerste lid is een naam van boom of plant : ongeveer 70 namen, waarvan*

1x *ahorn* : **Loenhout**, 1277 *Loenhout*, waarin misschien Germaans **hluni* of **hlôni* 'ahorn' (M, DV), maar veeleer meervoud van *lo* 'poel' (VO2001)?

3x *berk* : «1208 **Burgholz**» (TW), **Berkhout**, ca.1312 *Berchout* (DV, VB), **Bircholt**, 1219 *Birchholt* (Ek, Ge)

⁽¹⁾ Voor alle afgekorte bronverwijzingen, zie literatuurlijst.

⁽²⁾ Aangeduid met de naam van de desbetreffende gemeente. Volledige gegevens in de literatuurlijst.

⁽³⁾ Afgezien van het vergelijkende materiaal, betreft het overzicht in principe nederzettingnamen. Van enkele vroeg geattesteerde namen is echter niet bekend of ze ten tijde van de attestaties bossen of nederzettingen benoemden en evenmin op welke locaties zij precies slaan. Zij staan in het overzicht tussen dubbele aanhalingstekens.

- 22x *beuk* : **Bochholz**, ca.1135 *Bocholt* (TW); **Bocholt** (x3) (TW, DV); **Bocholz**, 1215 *Bugholte* (TW, VB); **Bochout** (TW); **Bockholt** (x2), 12e eeuw *Bukholte* (TW); **Boechout** (x2), 974 *Buocholt*, 1201 *Bocholt* (TW); **Boechoute** (x3), 1128 *Bucholt*, 1185 *Buchoute* (TW, DV); **Boekhout**, 1096 *Buocholz* (TW); 1217 «**Bokehout**» (TW); **Bouquehault**, 1164 *Bocolt* (TW); **Buchholz** (x3), 1224 *Bucholze*, 1163 *Bucolz*, 1117 *Bucult* (TW); **Buggenhout**, 1145 *Bukenholt* (TW, DV); **Buckholt** (x2), 1086 *Bocolt*, 1123 *Bocholte* (Ek, Sm, Ge)
- 1x *brem* : **Brumholt** (VB)
- 4x *den, pijnboom* : **Fornholte**, waarin *Föhre* 'pijnboom, grove den' (TW); **Voorhout**, 1064 kop. *Voreholte*, 1101 *Furholt*, Germ. **furhjōn*- 'pijnboom' (TW, DV; echter VB: 'voor, vooraan'); **Voorhoute**, 1117 *Forolta*, Germ. **furhō*- 'pijnboom' (TW, DV); **Kinholt**, waarin *kin*, *kien* 'grove den, pijnboom' (DV, VB)
- 16x *eik* : «**Amelins eichout**» (TW); **Avroult**(?), 1139 *Auerhout* (TW); **Écout**, 1193 *Ekhout* (TW); **Eekhout** (x4) (TW, DV); **Eekhoute** (x2) (TW); **Eichholt** (TW); **Acol**, 1270 *Acholt* (Ek, Ge); **Knockholt**, 1197 *Ocholte* (Ek, Sm, Ge); **Knockhall**, 1260 *Okolte* (Ek, Ge); **Occold**, 1050 *Acholt* (Ek, Sm, Ge); **Nackholt** (Sm); **Oakhall** (Sm)
- 5x *els* : «**Elisholz**» (TW); **Elshout** (x3) (DV, VB); **Alderholt** Oe. *alor* 'els' (Sm, Ge)
- 3x *es* : **Aisholt**, 854 *Æscholt* (Ek, Sm, Ge); **Esholt**, 1190 *Esseholt* (Ek, Sm, Ge); **Asholt** (Sm)
- 1x *esp* : **Esphout**, 1195 *Esphot* (TW, DV)

- 1x *hagebeuk* : **Herenthout**, 'hirnitja-, collectief bij *hirn* 'hagebeuk' (TW, DV)
- 1x *hulst* : **Hulshout** (DV)
- 1x *iep, taxus?* : «Ehout», 831 kop. *Eghod*, 844 *Euholt* (TW)
- 1x *kastanje* : **Kastenholz** (Nieder- & Oberkastenholz, Keulen), ca. 1190 *Castinholz* (TW)
- 1x *kruizemunt* : **Kalmthout**, 1146 *Calmetholt* (Van Loon 1976; minder waarschijnlijk TW, DV : misschien bij *calamus* 'riet')
- 3x *linde* : **Lenthout** (TW, DV); **Linthout**, 1221 *Lenthout* (TW, DV); **Lineholt** (Sm)
- 1x *noot* : **Okkerhout** (DV)
- 1x *olm, bergiep* : **Wiggenholt**, 1195 *Wikeolte*, 1212 *Wikeholt*, Oe. *wice* (Ek, Sm, Ge)
- 1x *riet* : **Kalmthout?** (collectief bij Rom. *calamus* 'riet'? (TW, DV; echter veeleer Van Loon : *calament* 'kruizemunt')
- 1x *steeneik* : **Ferooz**, ca.1070 *Ferolt*, Germ. **ferhō*- 'steeneik' (TW)
- 1x *wilde look* : **Ramsholt**, 1086 *Ramesholt*, Oe. *hramsa* 'wilde look' (Ek)
- 1x *wilg* : **Ulvenhout** 'Zuid-Nederlandse boomnaam *wulv(en)boom* 'wilg'? (VB; echter DV : persoonsnaam of dier)

Bovendien zijn ook nog veel andere, zogenaamde 'minor names' van dit type (Ge 196). Zo treft men bijvoorbeeld in een steekproef van toponymische monografieën aan :

- 1x **Berkhout** : Waanrode
- 4x **Beukhout** : Brasschaat, Lebbecke, Velzeke, Waanrode

- 10x **Eikhout** : Asse, Deinze, Herne, Hofstade, Impe, Lebbeke, Opwijk, Overijse, St.-Gillis, Wervik
3x **Elshout** : Brasschaat, Hoogstraten, Velzeke
1x **Essenhout** : Ekeren
1x **Hulshout** : Brasschaat
1x **Struikhout** : Waanrode
2x **Wilghout** : Deinze, Velzeke

1.2. *Het eerste lid is een bosproduct : 8 namen*

Heusdenhout, Mnl. *hose* 'steel, stang' (bos waar men hout haalde om stelen van te maken) (VB); **Spekholz** (TW, DV, VB : Mnl. *spechout* 'zacht hout, spint'); **Sparsholt** (x2) 963 *Speresholte*, 901 *Speorsholt* 'waar (schachten voor) speren werden gehaald' (Ek, Ge); **Sparcell's Fm** (Ge); **Throckenholt**, 656 *Prokonholt*, 1240 *Trokenholt*, 'waar ploeghout gehaald werd' (Ek, Ge); **Stockholt** 'stronk etc.' (Sm); **Tanholt** 'teen' (Sm)

1.3. *Het eerste lid is een kenmerk van het bos : 9 namen*

«877 kop. 961 **Junchold**» 'jong' (TW); **Langenholte** 'lang' (VB); **Mekkelholt**, 1330 *Mekelholt* 'groot' (VB); **Minderhout**, 1238 *Minrehout*, Mnl. *minre* 'kleiner' (DV); **Le Rault**, 1152 *Roholt*, Germ. **rūha* 'ruw, ruig' (TW); **Ruhout** (x2), 1056 *Ruholt*, 1114 *Ruhout*, Germ. **rūha* 'ruw, ruig' (TW); **Rijckholt** 'machtig, groot' (DV); **Schamelhout**, 12e eeuw *Scameholt*, 1222 *Schamelhout*, 'schamel, deerniswaardig, nietswaardig' (TW, DV)

1.4. *Het eerste lid is een naam van een wild dier : 7 namen*

Eversholt, 1086 *Eureshot*, 1185 *Euresholt*, 'everzwijn' (Ek, Ge); **Wormwood Scrubs**, 1200 *Werme-*

holte, Oe. *wyrme* 'slang, worm' (Ek); in «minor names» **Crowholt** 'kraai', **Gledholt** 'kite' (havik), **Ramsholt** 'rammen of wilde look' (Ge); **Ulvenhout** diernaam of persoonsnaam Wolf (DV; echter VB: 'wilg' ?); **Wormhout** 'worm, slang' (TW)

1.5. *Het eerste lid is een topografisch kenmerk : 12 namen*

Bergholt East & West, 1086 *Bercolt*, 1273 *Bercholt*, 'bij een heuvel' (Ek, Ge); **Kampenhout** (x2), ca.1050 *Campenholt*, 'kamp' (afzonderlijk stuk land) (DV, vgl. TW); **Hooghout** 'hoog gelegen' (VB); **Linkhout**, 1136 *Lencholt*, 1139 *Lincholt*, Germ. **hlanku-* 'krom' (TW); **Loenhout?** (mv. lo 'poel'); **Meerhout** (x2), 1160 *Merholt*, 'meer, plas' (TW, DV); **Steenhout**, 1215 *Stenhot*, 'steen' (TW); **Conholt**, 1242 *Coueholt*, 1251 *Covenholt*, Oe. *cofa* 'inham, grot' (Ek); **Linkenholt**, 1086 *Linchehou*, 1145 *Lynkeholte*, Oe. *hlinca* 'heuvel' (Ek, Ge)

1.6. *Het eerste lid verwijst naar de geografische ligging : 13 namen*

Benoordenhout (ten N van Haagse Bos = Hout), **Bezuidenhout** (VB), **Eindhout** 'einde' (TW), **Oosterholz** 'oostelijk' (TW), **Oosterholt** (VB), **Oosterhout** (x2) (TW, DV, VB), **Oosthout** (x2) (TW, DV), **Vernhout** 'ver, afgelegen' (DV, VB), **Westenholte** 'westelijk' (DV, VB), **Westerholt** (TW), **Southolt** 'zuidelijk' (Ek, Ge)

1.7. *Het eerste lid is een naam van een persoon of groep :
22 namen*

a. *persoonsnaam (13x) :*

Arquingout, 12e eeuw *Erkingehot*, *Herchingehout*, 'van de lieden van *Erkan*' (TW); **Essinkholt**, 12e eeuw *Eselinkholte*, 'van de lieden van *Asilo*' (TW); «**Husholz**», (922) *Huchesholz*, 'van *Hugo*' (TW); **Ottmarsbocholt**, 10e eeuw *Atmarasbokholte*, 12e eeuw *Otmarsbukholte* 'van *Audamær*' (TW); **Petrihout**, 1109 *Petresholte*, 'van *Peter* < *Petrus*' (TW); **Udenhout** 'woest' of misschien persoonsnaam *Odo* (DV); **Ulvenhout** diernaam of persoonsnaam *Wolf* (DV, VB: boom); **Vinderhoute**, 'misschien *Windhari*' (DV); **Wahlholz**, 1212 *Walholz*, 'van de Walen, Romanen' (TW); 1144 «**Waltresholz**», 'van *Waldahari*' (TW); **Wernhout Warno** (DV; echter VB: 'ge vrijwaard bos van de heer'); 10e eeuw «**Wibodasholta**», 'van *Wihabod*' (TW); **Poulshot** en minor names (Ge)

b. *'vorst, heer etc.' (4x) :*

Kensal Green, 'van de koning, Engels *king*' (Ge); **Banholt** 'aan een gemeenschap behorend' (DV), 'bos waar alleen de koning recht tot jagen had' (VB); **Vroenhout** 'domeinbos' (DV; VB: *vroon* 'heer, vorst' of weinig waarschijnlijk Mnl. *vruotic* 'overvloedig gedijen'); **Koningshooikt** 'koningsbos'; **Wernhout** 'ge vrijwaard bos van de heer' (VB; echter DV: persoonsnaam)

c. *'kloostergemeenschap' (2x) :*

Hainault (Forest), 'monastic community's holt' (Ge), **Kloosterholt** 'van een klooster' (DV)

d. diverse personen (3x) :

1136 «**Bruderholt**», 'broeder' (TW); **Mariahout** 'Maria' (DV, VB); **Wechterholt** *wechter, wachter* 'bewaker' ? (DV)

1.8. Het eerste lid is de naam van een nabijgelegen nederzetting : 10 namen

Asserhout, *Asse*, Brabant (TW); **Beverhout**, *Beveren*, West-Vlaanderen (TW); **Douvergenhout**, *Douve*, Nederlands Limburg (VB); **Kaldauerholz**, *Kaldauen*, Nordrhein-Westfalen (TW); **Kampenhout** (ws. naar plaats *Kampen*) (TW); **Lohmarholz**, *Lohmar*, Nordrhein-Westfalen (TW); **Dalmsholte**, *Dalfsen*, Overijssel (VB); **Noordwijkerhout**, *Noordwijk*, Zuid-Holland (VB); **Udenhout**, *Uden*, Noord-Brabant (VB; echter DV : 'woest' of persoonsnaam?); **Chittlehamholt**, *Chittlehampton*, Engeland (Ek, Ge)

1.9. Het eerste lid is een riviernaam : 2 namen

Rijsenhout 'waternaam De Reizen' (VB); **Scheldenhout** 'Schelde' (TW)

1.10. Het eerste lid is diverse : 4 namen

Aardenhout 'ander' (DV); **Borgerhout** 'van de borg/burcht' (ROELANDTS 1946); **Schellinkhout**, Fri. *skilenge* 'scheiding', dus 'grensbos' (DV; echter VB : *schelling(e)* 'ruzie, twist'); **Strihoux**, 1211 *Strihouth*, 'strijd, twist, ruzie' (TW)

Bovendien kan men hierbij als andere toponiemen («minor names») vermelden :

Vlassenhout : (vlaas) St.-Gillis

Vrijthout : (gevrjld) Asse

Heggehout : Lebbeke

Schamelhout : Bossuit
Lebbekerhout : Lebbeke
Hendriks Hout : Overpelt
Broekhout : Velzeke
Blankhout : Waarloos
Bonthout : Waarloos
Brandhout : Waarloos
Zwarthout : Waarloos

1.11. *Het eerste lid* verklaring onzeker : 15 namen

Dorshout, 1848 *Dorshout*, 1865 *Dorsthout*, 'dorsen, doorn?' (VB); **Haarst**, 1133 *Harsolthe* (TW); 10e eeuw «**Hurniholta**» (TW); **Clarholz**, 1184 *Claholte* (TW); **Lieshout**, 1199 *Lishot* (TW; VB: waarschijnlijk 'liesgras'); 1146 «**Litholz**» (TW); **Morscholz**, 1098 *Morsholz* (TW); **Paffenholz**, 1191 *Paffenholz* (TW); **Posterholt**, 1147 *Posterholt* (TW; DV & VB: 'kraakbes' ?; misschien *post* 'plank' ?); **Rinkhout**, 12e eeuw *Rumecholt* (TW; DV: persoonsnaam; vgl. *Ringwood* 'grenswoud', Ek?); 9e eeuw «**Scranaholt**» (TW); **Stiphout**, 1155 *Stilpot*, 13e eeuw *Stypot* (TW, VB; DV: misschien Mnl. *stip(p)en* 'ondersteunen' en *stiper* 'schoor, stut'); **Torhout**, ca. 820 *Turholtensis*, ca. 870 *Turholt*, 12e eeuw *Torhout* (TW; VAN LOON 1976, 1988: 'toren'); **Tréhout**, 1076 *Torhulz*, 1218 *Thorolt* (TW cf. *Torhout*); **Turnhout**, 1186 *Turnolt* (TW, DV: misschien 'doorn', of Germ. **turwa* 'den'; cf. infra)

Een eerste constatering bij dit overzicht van 200 namen is dat het grondwoord *-hout* vooral (haast 50 %) gecombineerd wordt met namen van bomen of planten, waarbij de *beuk* koploper is. In werkelijkheid zal het minstens 50 % zijn omdat sommige van de 15 'onzekere' vrijwel zeker een boom- of

plantnaam zullen bevatten. Het verband met bos wordt nog versterkt indien men daaraan de namen toevoegt die samengesteld zijn met een term voor 'bosproducten' (zowat 5%) en 'wilde dieren' (4%). Andere combinaties (1.3., 1.5., 1.6., 1.7., 1.8., 1.9., 1.10.) zijn niet specifiek voor het grondwoord *-hout*: zowat alle grondwoorden (aard, lo, donk, dries, veld etc.) kunnen bepaald worden door een element dat de ligging aanduidt, betrekking heeft op een topografisch kenmerk, een persoonsnaam etc. Als men die «niet-specifieke» namen en de 15 'onzekere' buiten beschouwing laat, dan blijken zowat alle namen typisch verband te houden met 'bos, plant, boom'. In ieder geval zijn we nu voldoende gewapend om de naam *Turnhout* onder de loop te nemen.

2. De plaatsnaam *Turnhout*

Van de naam *Turnhout* zijn de volgende relevante oude attestaties bekend:

1186 *Turnolt* (OT1 59, TW 981), 1187 *Turneholt* (TW 981), 1212 *Turnhout* (TW 981), 1227 *Turnout* (ONB 213), 1234 kop. *Turnolt* (OT1 59), 1245 kop. *Thurnhaut* (OSM 121), 1249 *Turnhaut* (OT1 194), 1251 kop. *Turnout* (OSM 141), 1280 kop. *Thurenhoudervoert* (OSM 257), 1281 kop. *Turnehout* (ONB 473), 1298, 1316, 1319 etc. *Turnout* (OT2 38,42,349 OT3 20 etc.), 1312 *Turnhout* (ONB 1078).

De naam is één van die toponiemen waarvoor in de loop van de tijd verschillende tentatieve verklaringen zijn voorgesteld.⁽¹⁾ Daarbij bestaat over de betekenis van het grondwoord *-hout* 'bos' geen enkele twijfel,

⁽¹⁾Zie voor overzicht van een aantal oude verklaringen: JANSSEN 1905-I:26-28, VAN LOON 1976:63, VAN DEN EECKHAUT 1983:49-50.

maar het bepalende lid *Turn-* blijft een *crux*. Op uiterst onvaste of bedenkelijke gronden heeft men van oudsher gegist dat het om een persoonsnaam zou gaan, hetzij *Thorold*, *Thuro*, *Turnus* of *Turnich*.⁽¹⁾ Anderen gisten op even wankele gronden dat *Turn-* zoveel betekende als kleine heuvel (grafheuvel) of hoogte.⁽²⁾ Nog anderen dachten aan het woord *toren*⁽³⁾, aan een benaming voor

⁽¹⁾ Persoonsnaam *Thorold* volgens GRAMAYE (1708:40; ook LE ROY 1727:162, ref. in JANSEN 1905:26), zich steunend op 'Silva Thoroldi' (een bezitting van de Gentse St.-Baafsabdij), waarmee echter *Torhout* bedoeld is, zoals anderen (o.m. Sanderus, Molanus, Ghesquierus) hebben gesteld (VAN GORKOM 1790:3). Alleen al het ontbreken van -n- sluit deze zogenaamde persoonsnaam overigens uit als mogelijk bestanddeel van *Turnhout*, zoals JANSEN (1905:26) reeds opmerkte. Geïnspireerd door het verkeerdelijk met *Turnhout* geïdentificeerde *Turnichalt* uit de Salische wet (WENDELINUS 1649:12) opteerde JANSEN (1905:28) zelf voor een persoonsnaam *Turnus* of *Turnich*, daarbij verwijzend naar KURTH (1896:516) en CHOTIN (1880:481, zonder verwijzing aangehaald in BERNAERTS 1881:309 en zelf verwijzend naar ZEUSS 1853, II:772), die een aantal binnen- en buitenlandse namen (o.m. *Tournai*, *Doornik*, *Tournay*, *Toernich*, *Thörnrich*, *Türnich*, maar niet *Turnhout*) herleiden tot *Turnacum*, waarin dan een persoonsnaam *Turnus* zou steken. VINCENT (1927:110) giste persoonsnaam *Thuro*. Terloops merk ik hierbij op dat de vaak bedenkelijke betrouwbaarheid van oudere literatuur o.m. wordt geïllustreerd door de manier waarop diverse auteurs verwijzen naar dezelfde bron, in dit geval GRAMAYE: het *Silva Thoroldi* van die auteur las VAN GORKOM (1790:3) als *Sylva Turoidi*, bij KREGLINGER (1847:16) luidt het *silva Thoraldi*, bij JANSEN (1905:26) *Silva Toroldi*.

⁽²⁾ Het woord *Turnichalt* komt voor in de zogenaamde Malbergse glossen bij de Salische wet en wel in artikels die gaan over de straffen die moeten worden toebedeeld aan grafscanders die de sieraden van lijken willen stelen. WENDELINUS (1649:117) interpreteerde het woord ten onrechte als een plaatsnaam (VAN ZINNIG BERGMANN 1877:142) en meende dat het wel om *Turnhout* zou gaan, omdat in de streek verschillende begraafplaatsen werden gevonden. Daardoor geïnspireerd (en eveneens verwijzend naar de grafheuvels die werden ontdekt in o.a. Olen, Geel, Ravels, Retie), etymologiseerde VAN EVEN (1847:63) de vermeende naam als -halt 'bos' en *Turn-*, wat dan zoveel moest hebben betekend als 'kleine heuvel', namelijk «een ronde aerdhoop, gelyk de begraefplaetsen onzer heidensche voorvaderen waren». KREGLINGER (1847:16) aarzelde tussen 'torenbos' en 'bois du monticule'. TORFS (1870:425-426) vond de verklaring *turn* 'hoogte, heuvel' en *Turnhout* dus 'bos op de hoogte' de eenvoudigste en meest natuurlijke verklaring, ondanks het bezwaar dat er ter plaatse geen heuvels of hoogten te bespeuren zijn. Want, zo oppert hij, die waren er misschien ooit wel en zijn dan wellicht afgesleten. Waarbij JANSEN (1905:27) opmerkte: «Is dit ernstig?».

⁽³⁾ KREGLINGER (1847:16) verwijst naar GRIMM (1837:430), die Mhd. *turn*, Nhd. *thurm* vermeldt bij de bespreking van Lat. *turris* > *turra* etc.; FÖRSTEMANN (1916:1013) vermeldt *Turnhout* bij *turn* 'toren'.

de spar⁽¹⁾, aan het woord *doorn*⁽²⁾, of aan een eventueel onbekend Keltisch element.⁽³⁾ Voor de meeste « recente » auteurs blijft het eerste lid echter duister en elke voorgestelde verklaring hypothetisch.⁽⁴⁾

1. Twee visies

In 1976 brak VAN LOON een lans voor de verklaring uit 'toren'. Zoals anderen vóór hem, beschouwde hij *Turnhout* als de Kempense tegenhanger van *Torhout*. Deze laatste naam zou Mnl. *torre* 'toren' bevatten, terwijl dan in *Turnhout* de voorloper van de Mnl. variant *torn* optreedt, meer bepaald in de meervoudsvorm met umlaut (Onl. **turn*, mv. **turni* > *torn*, mv. **turne* [met ü]).⁽⁵⁾ De nederzettingnamen *Torhout* en *Turnhout* zouden dus respectievelijk 'torenbos' en 'torensbos' betekenen. Latere auteurs werden echter blijkbaar door deze visie niet overtuigd.⁽⁶⁾

⁽¹⁾ Germ. **turwa-*, Oudijsl. *tyrr* 'pijnboom' (CARNOY 1948 :674,683; DE VRIES 1962 :169).

⁽²⁾ DE VRIES 1962 :169.

⁽³⁾ MANSION 1935 :158.

⁽⁴⁾ GYSSELING TW 981, DE VRIES 1961 :252, VAN DEN EECKHAUT 1983 :49-50, MARYNISSEN 1985 :XXV, CLAES 1996 :1864.

⁽⁵⁾ De gewone Mnl. vorm *torre*, *tor*, overeenkomend met Owfri. *thoer*, Ohd. *turi*, *tura*, Oe. *torr* (laat-Oe. *tür*, 1300 als *tour* geschreven), werd via Ofra. *tor*, *tur* ontleend uit Lat. *turris*. De Mnl. n-vorm (*torn*) komt volgens FVW703 misschien uit een Ofra. dialectvorm (ook vervat in *tournelle*), volgens EWB uit Lat. acc. *turrem*. Vroegmid-delnederlands vindt men zowel *thorn*, *toren*, *torn*, *torren* als *turn*, de laatste vorm echter in Neder-Rijnse documenten (VMNW 4816). Ohd. *turi* is een vr. i-stam, die voorheen de consonantische flexie volgde (dat.mv. *turun*, *duron* bij Tatian en Otfried) en zeer laat overging in de δ -verbuiging (*tura*), BRAUNE §220 A.1.

⁽⁶⁾ Bij gebrek aan oudere attestaties vinden VAN DEN EECKHAUT 1983 en MARYNISSEN 1985 elke verklaring van *Turnhout* hypothetisch. Een mogelijk archeologisch bewijs voor 'toren' in *Torhout* werd volgens VAN LOON (1988) later geleverd. Voor *Turnhout* is dat er niet, evenmin als een taalkundig bewijs voor een Onl. mv. **turni*. Indien de Mnl. n-vorm (*torne*) aan het Ofra. *torn* ontleend werd, lijkt een Onl. mv. **turni* niet erg waarschijnlijk. Overigens deelt de auteur mee dat hij thans wegens het meervoud niet erg meer in zijn vroegere hypothese geloofde. CLAES 1996 plaatst bij het eerste lid van *Turnhout* een vraagteken en vermoedt dat

Een nieuw element werd aangebracht door MARYNISSEN (1993), die zich al eerder (1985) sceptisch had getoond tegenover de 'toren'-visie.⁽¹⁾ Op grond van enkele oude grafieën (1386 *Tuernhout*, 1280 *Thurenhoud*, *Thurenhoudervoert*) en de huidige herkomstnaam *Vanthurenhout* stelt zij dat het eerste lid van *Turnhout* oorspronkelijk een lang vocalisme moet hebben gehad. Een Onl. *ū* werd daarbij in het Mnl. spontaan gepalataliseerd tot *ÿ* (vgl. Onl. *hūs* > Mnl. *hÿs*) en in het Ndl. (vóór *r*) niet verder gediftongeed tot *ui*, maar (vóór de consonantcluster *-rnh-*) verkort tot *ü*⁽²⁾. Hiermee is elk verband met het woord voor 'toren' uitgesloten, maar wat het eerste lid van de naam *Turnhout* dan wél betekent, kan de auteur niet uitmaken.

Dat kan haar bezwaarlijk kwalijk genomen worden, want bij gebrek aan oudere attestaties zal niemand ooit met zekerheid kunnen uitmaken wat het eerste lid van *Turnhout* precies voorstelt. Men zal alleen «circumstantial evidence» kunnen aanvoeren voor de ene of andere visie. Op gevaar af de verwarring nog te vergroten, wil ik daaraan mijn steentje bijdragen en pleiten voor een andere mogelijke interpretatie, die (begrijpelijkerwijs) bij etymologen nooit veel sympathie heeft genoten.

Torhout misschien *tor* 'groot' bevat; VMNW 4817 acht voor *Torhout* de verklaring van CARNOY mogelijk (Germ. **turwa*- 'den' en **hulta*- 'bos') en noemt de etymologie van *Turnhout* onbekend (VMNW 4857).

⁽¹⁾ Om semantische redenen (zij vraagt zich af wat een toren in een bos komt doen) en bij gebrek aan archeologisch bewijs.

⁽²⁾ De lange *-u-* kan echter ook later door rekking ontstaan zijn doordat tussen *-r-* en *-n-* een overgangsklank was opgekomen, waardoor de *-u-* in open lettergreep kwam te staan.

2. Een derde visie

Ik ben van mening dat het eerste lid van *Turnhout* niet *toren* of een onbekend element **tuurn* is, maar dat het veel-
eer verband houdt met Germ. **þurnu-* m. 'doorn'. Een der-
gelijke bewering zal voor ingewijden natuurlijk gelijk-
staan met heiligschennis want zij stuit op twee hemelhoge
bezwaren: de *-u-* van Germ. **þurnu-* ontwikkelde in het
Ndl. immers tot *-o-* en later (door rekking vóór *-r* + conso-
nant) tot *-ō-*, terwijl de anlautende *þ-* in het Ndl. ontwik-
kelde tot *d-*, zodat de nederzettingsnaam thans **Doorn-*
hout zou moeten luiden.⁽¹⁾ Dat is volkomen juist, maar
toch kan men de volgende bedenkingen in overweging
nemen:

2.1. Statistisch gezien, is de kans dat *Turnhout* als eerste
lid een boom- of plantnaam bevat, veeleer dan bijv. 'to-
ren', vrij groot, zoals een overzicht van nederzettingsna-
men met het grondwoord *-hout* al vlug duidelijk maakt.⁽²⁾
Indien *Turnhout* 'doorn' bevat, dan blijven echter te
verklaren: het *ü*-vocalisme en de T-anlaut.

2.2. Het *ü*-vocalisme van *Turnhout* kan worden ver-
klaard vanuit het van Germ. **þurnu-* afgeleide adjectief

⁽¹⁾ Onl. *thurn*, *thorn*, Mnl. *dorn*, *dören*, Onfr. Osa. *thorn*, Oe. *ðorn*, Ne. *thorn*, Ohd.
Nhd. *dorn*, Ono. *þorn*, Got. *þaurnus* (EWB 114, EWN 611); Mnl. rekking van *-o-* tot
-ō- in de 12e eeuw (SCHÖNFELD §57; VAN LOON 1986:86-93). Voor *þ > d* vóór 1100,
zie SCHÖNFELD §50. Vgl. de klankwettige ontwikkeling van Germ. *þ > Th > D* in
Dahrenstedt (12e eeuw *Thornstede*), Dasbeck (10e eeuw *Thahsbeki*, Germ. **þahsu-*
'das'), Deilinghoven (1036 *Thiadninghouon* < Germ. **þeudaninga hofum*), Deurne
(721 kop. 1191 *Durninum* < **þurninum*), Dikkebus (1089 *Thicabusca*), Dören (1015-
1025 kop. 12e *Thurnithi*), Doorn (1126 kop. 12e *Thornen*), Doornenburg (9e eeuw
kop. ca. 1170 *Doronburc*), Doornspijk (796 kop. 10e *Thornspiic*), Doorzele (966 *Thor-*
nesele, 1195 *Dorenesele*); alle voorbeelden uit TW.

⁽²⁾ Zie hierboven s. 1. Het eerste lid van namen op *-hout*. Uit het overzicht is ge-
bleken dat de overgrote meerderheid van de *-hout*-namen waarvoor een sluitende
verklaring kan worden gegeven als specifiek eerste lid een boomnaam, plantnaam of
naam van een 'bosproduct' bevatten. In het licht van het overzicht is de kans dat in
Turnhout het woord *toren* steekt wel erg klein.

**þurnn̄n*- 'doornig', Oe. *þyrnen*, *þyrnen*, Ohd. *durnn̄n*, Mhd. *durnn̄n*, *dornn̄n*, Got. *þaurneins*, Onl. **thurnn̄n* > **durnn̄n*. Dit moet door umlaut klankwettig vroeg-Mnl. **durnen* hebben opgeleverd, een vorm die echter, zoals ook bij de Duitse en Engelse adjectieven gebeurde, verdween door gelijkmaking («ausgleich») met het substantief (*doorn*- **durnen* > *doorn*-*doornen*, Mnl. *doornijn*, *doernijn*, Me. *þornen*, Dt. *dornen*).⁽¹⁾ In het Oe. bestond naast *þorn* bovendien een bijvorm *þyrne* 'doornstruik', die men o.m. aantreft in *Thurnham*.⁽²⁾ In het Nederlands kon de combinatie Germ. **þurnn̄n*- + *hulta*- in ieder geval **durnenhout* opleveren en, met -n-uitval, **durnehout*.⁽³⁾

2.3. De T-anlaut van *Turnhout* valt eveneens misschien te verklaren, weliswaar slechts langs omwegen maar daarom niet zonder plausibiliteit.

2.3.1. Het is bekend dat de Germaanse stemloze fricatief *þ* via Onl. *th/ð* in de 10e-11e eeuw in de anlaut geleniseerd werd tot Mnl. *d*, die echter nog tot in de 12e eeuw gespeld werd als *th* (in het Frans *t*).⁽⁴⁾ Namen die beginnen met een element dat teruggaat op een Germaans woord met anlautende *þ* zullen dus normaliter, thans of in oude attestaties,

⁽¹⁾ OED s. *thornen*; BRAUNE §249; EWN 611 Onl. bn. *thurnn̄n*. Men kan eventueel ook denken aan Germ. **þurnja*- n., collectief bij **þurnu*-, zoals in de naam *Düren*, 1193 *Durne* (TW293). Ook adjectivisch gebruikte boom-namen komen soms voor als eerste lid van namen op -*hout*, bijv. *Buggenhout* (1145 *Bukenholt*), Germ. **þōkīna*- 'beuken, van beuk' + **hulta*- 'hout' (TW202). Men vergeet overigens niet dat de boomnamen *den*, *es*, en *esp* door umlaut ontstonden uit de adjectieven *tannin*, *aspin*, *askin* (SCHÖNFELD §39) en dat samenstellingen van adjectief + substantief al in het Gotisch (*midjun-gards*) voorkwamen (SCHÖNFELD §151).

⁽²⁾ GELLING 1984 :221, EKWALL 472 : *Thurnham* = *þyrnum*, dat. pl. van *þyrne* 'doornstruik'.

⁽³⁾ Voor -n-uitval vergelijkte men bijv. Mnl. *dornine crone* > *dornecrone*, *doernecrone*.

⁽⁴⁾ VAN LOON 1986 :139, bijv. 1089 *Thicabusca* (Dikkebus), 1096 *Thenremunde* (Dendermonde). Voor Franse grafieën met T- zie bijv. *Thorembais-les-Béguines* (1177 *Torenbais*, 1184 kop.14e *Thorenbais*, 1221 *Torenbais*), *Thorembais-Saint-Trond* (1034 *Torenbais*) en diverse andere in TW. In het Fries werd anlautende *þ* tot *t*-, vgl. *terp* - *dorp* (SCHÖNFELD §50).

met *Th-/D-* gespeld worden, zowel in het Nederlands als in het Duits; in het Engels hebben dergelijke namen thans gewoonlijk *Th-*, bijv. *Thornhill*, waarin Oe. *þorn* 'doorn(struik)'.

Het woord «normaliter» is in dezen belangrijk, want niet alleen vindt men bij dergelijke namen soms oude attestaties met *T-*, soms heeft zelfs de moderne naam een *T-anlaut*.⁽¹⁾

Voorbeelden (uit TW) van moderne namen met *T-anlaut* die teruggaan op een element met oorspronkelijke *þ-* anlaut :

Teutoburgerwoud < Germ. **þeudaburgja-*, waarin **þeudō-* 'volk' (vgl. *Duits* en *Ndl. diet*)

Teutonen < Germ. **þeudanez*, bij **þeudō-* 'volk'

Tintrup (Münster) < 10e eeuw *Tidingthorpe*, 12e eeuw *Thidinkthorpe*, Germ. **Theudinga þorpa-*, waarin **þeudō-* 'volk'

Torenwerd < 11e eeuw *Thornuurd* < Germ. **þurnu-* 'doorn' + **wurþi-* 'waard, riviereiland'.⁽²⁾

⁽¹⁾ Bij Franse namen is *T-anlaut* normaal (cf. supra), bij Germaanse namen met onetymologische *T-anlaut* gaat het meestal om grafieën uit «Romaanse» scriptoria (hoewel TW266 ook bij *Torninis*, grafie voor het Antwerpse Deurne in een akte van de Antwerpse St.-Michielsabdij bewaard in Averbode, opmerkt dat de grafie Romaans is). Het verschijnsel bestaat ook in het Engels (bijv. de huidige namen *Turnastone*, *Turnworth*, EKWALL 482-483), maar het kan er worden verklaard: de *þ* was bij de «Normans» onbekend en de Franse uitspraak *T-* is gebleven in sommige namen (GELLING 1978:25). Ook veel Engelse namen die thans met *Th-* worden gespeld, zijn vaak met *T-* geattesteerd, zoals de talrijk voorkomende naam *Thornton* (1086 *Torentune*, *Torentun*, *Torentone*, *Tornetun*, *Tornentun* etc.), te verklaren als «tūn where thorn-bushes grew» (EKWALL 468). Voor het Duits vergelijk ook: «Merovingisches *t* für *th* in Namen» (BRAUNE §166 A.3, met verwijzing naar BAESECKE, Frühgesch. 38). Afwisseling *T-/Th-* vindt men bijvoorbeeld ook in attestaties van Torhout (10e eeuw *Turholt*, 12e eeuw *Thurhold*, *Torohout*, *Thorohout*), Tournehem (12e eeuw *Tornehem*, *Thornehem*), het met Torhout vergelijkbare Tréhout (1076 *Torhulz*, 1218 *Thorolt*, 1219 *Torholt*) e.a. (TW).

⁽²⁾ Bij DE VRIES Toornwerd, 893 *Thornuurd*, waarschijnlijk 'doorn' + *werd* of *terp*; VAN BERKEL echter: Toornwerd, 10e-11e *Thornuurd*, 1386 *Tornwerd*, 1397 *Dornewert*, 1399 *Thorwert*, 'doorn' + *wurthi* 'wierde'.

Deze laatste naam is etymologisch identiek met het Engelse *Turnworth* (1086 *Torneworde*, 1204 *Turneworda*, 1234 *Turnewurth*, 1316 *Thorneworthe*) en valt verder te vergelijken met het Gelderse *Doorwerth* (1280 *Dorenweerd*).⁽¹⁾ Dat ook *Turnhout* een dergelijke onetymologische T- zou bevatten, is dus niet helemaal onmogelijk. Zij kan bijvoorbeeld ontstaan zijn door assimilatie van de naam met het lokaliserende voorzetsel (*te Thurneholt*) of al tijdens het proces van toponymisering, zoals verder mag blijken.

2.3.2. Bij topografische termen is agglutinatie zeer frequent. Uit de aard van de zaak worden terreinaanduidingen (toponiemen of toponiemen in spe) namelijk vaak gebruikt in voorzetselbepalingen van het type *te* + toponiem (bijv. *te Overpelt*), of *in*, *aan*, *op*, etc. + lidwoord + topografische term (bijv. *in het goor*, *aan het berkenbos*, *op het heiland*) en daarbij kan bijv. het lidwoord gemakkelijk versmelten met het naamwoord. In het verleden werd die versmelting ook in de geschreven taal weergegeven en zo is in archiefteksten proclisis van het lidwoord schering en inslag (bijv. *dackere*, *dbempdestraetken*, *dblancgoer*, *dbloc*, *dbruelken*, *deycke*, *delse*, *donderbloc*, *doosteynde*, *dougracht*, *dweechsken*, *ibeemptstraetken*, *tbeirenbosch*, *tblancgoer*, *tbosch*, *tbruelken*, *tcappellant*, *tgoer*, *thaechstucke*, *theylant*, *tpeertbosch*, *tvenneke* etc.).⁽²⁾

Soms is het proclitische element (lidwoord of het voorzetsel *te*) een vast onderdeel van de naam geworden, bijv. in de Brasschaatse toponiemen *Donderheide* (< *de onderheide*), *Dullingen* (< 1568 *de hoelingen*), *Taailand* (< *het heylant*) en de Nederlandse nederzettingnamen *Oost* en

⁽¹⁾ EKWALL 483, VAN BERKEL 106,446, TW 971. De T-anlaut kan men uiteraard wegdeneren, de Engelse als 'invloed van Franse («Norman») uitspraak', de Nederlandse als een Frisisme (zie voetnoten bij 2.3.1.).

⁽²⁾ Een kleine selectie uit VAN OSTA 1995.

West Tanthof (1280 *Tanthoeft* < 't *Anthoof*t), Tinallinge (10e eeuw *Ingaldinghem*, met T- uit voorzetsel *to* 'te'), Tolbert (1481 *Oldebert*, < *in* 't *oldebert*), Tubbergen (< *te Ubbergen*) en Tuitjenhorn (< *te utinghorne*).⁽¹⁾

Definitieve agglutinatie (van proclisis naar prothesis) gebeurde bijvoorbeeld ook met het doublet *Lille/Rijsel*, respectievelijk ontstaan uit *l'isle*, *l'isle* 'het eiland' en uit *ter* (< *te der*) *Isele* (d.i. het Oudfranse *Isle*).⁽²⁾ Engelse voorbeelden zijn Knockholt (1197 *Ocholt*, 1285 *Okholte*, 1353 *Nocholt*), Knockhall (1260 *Okolte*) en Noke (1086 *Ac(h)am*, 1209 *Ake*) uit Oe. *āc* 'eik', met de [N]-anlaut van het bepaald lidwoord (Oe. *þām* > *þen*): *æt þām ācholte* '(at) the oak wood' en *æt þām ācum* '(at) the oaks' (Ekw282-343) en Nash (1291 *Nasse*, 1308 *Asshe*) uit Oe. *æt þām æsce/cæscum* > Me. *atten ashe* en (door verkeerde scheiding) > *atte Nashe* (Ekw336).⁽³⁾

Ook elders heeft proclisis in «minor names» vaak geleid tot definitieve prothesis, zoals bijvoorbeeld in de namen **Duiversputten** en **Torensveld** in Hofstade, de **Nechel-**

⁽¹⁾ Voorbeelden uit VAN OSTA 1995 en VAN BERKEL 2006. Voor *Tubbergen*, vgl. *Ubbergen* (N-G) 1312 *Tubbergen*, 15e eeuw *Ubbergen* (DE VRIES, VAN BERKEL), voor *Tuitinghorn*: 1281 *Tutingheorne*, 1343 *Oytetshorne* en het nabijgelegen *Utinghewalle* (VAN BERKEL). Vgl. verder ook *Tenderlo*, misschien uit *te ender lo* (DE VRIES 1962) en *Dessel*, waarschijnlijk *de + es + lo* (VAN OSTA 2001 :57-58), *Taarlo*, *Tynaarlo* < *te/ten arlo*, 1577 *In Aerle*, 1599 *thoe Tinaerlo* (ibid.26), *Thillo* < *te Hillo* (ibid.90), *Tremelo* < *Ter Emelo* (ibid.154), *Tregelaar* (het regenlaar = 'grenslaar'?), 1312 kop.17e eeuw *Tregelaersvoert*, *Twisselt* < het *wislo* (VAN BERKEL), *Dechelpoel* (*Ganshoren*) 1190 *Decchelpule*, 1190 *Dekelpole*, 13e eeuw *Degchepol* 'poel' + ? (TW), 'de echelpoel' (DE VRIES).

⁽²⁾ DEBRABANDERE 2004 :169-170, die vermeldt dat een identieke klankevolutie optrad bij de plaatsnaam *Lyzel/Lijzel*, een eilandje in Sint-Omaars (866 *Insula*, 1315 *Insule*, 1326 en *Lisele*, 1338 *L'Ille*, 1375 *Lizel* etc.).

⁽³⁾ Zie ook SMITH 259, GELLING 1984 :196. Het omgekeerde proces komt ook wel voor. Zo bevat de toponymie van *Impe* (DE BROUWER 1958 :126) een lemma *inhout*, maar het toponiem moet veeleer als *dunhout* (Mnl. *dunne*, *dinne*, *dun*, *din*) genoemd worden: 1571 *in dinnehout*, 1649 *d inhaut*, 1650 *up het Tunhaut*, 1654 *op het inhaut*, 1668 *op het duijnhaut*, 1692 *op het dun hout*, 1712 *op tenhaut* (de auteur gist dat «in» hier staat voor «einde», maar het toponiem is niet gesitueerd nabij de grens van de gemeente).

put in Herne en **Dolenbos** in Bossuit, zoals de attestaties duidelijk illustreren : 1463 *ieghen de[n] eversputte*, 1502 *anden duve(r)putte*, 1548 *op Deversputte*, 1649 *de Duversputten*, 1647 *op deversputten*, 1654 *het Eversputten*, 1686 *op de heyversputten*, 1693 *op duyversputten*, 1756 *op d'uijversputten*, 1779 *op d'Euversputten*, 1829 *Duyvers Putten*; Kad. *Duiversputten*; voor **Torensveld** : (Mnl. *horic, horec* 'hoek, kromming') 1450 *aen Dooricxvelt*, 1455 *op oericxvelt*, 1571 *up tdooricxvelt*, 1593 *upt Doricxvelt*, 1596 *thoorixvelt*, 1640 *op thorickxvelt*, 1647 *het dorixvelt*, *op torickscvelt*, *het Toricxvelt*, 1649 *horicxveldt*, *opt horixvelt*, *Toricxvelt*, 1739 *optorickxvelt*, *op Doorensveldt*, 1741 *op t'orensvelt*, 1751 *aenthorensvelt*, 1809 *Torensveld* etc.; in Herne : Kad. 1834 **Nechelput** ('echelput'), Bossuit etc. : **Dolenbos**, 1388 *op den holen bosch, in dolenbosch*.

Het al dan niet optreden van die vaste versmelting is niet voorspelbaar en kan door diverse factoren bepaald zijn. Vrijwel zeker, zo lijkt mij, zal ze zich niet voordoen bij nog doorzichtige namen, maar anderzijds wel bij namen die voor de naamgebruiker ondoorzichtig geworden zijn. Zo is te Brasschaat het toponiem *Els* ongewijzigd gebleven, hoewel het in de 16e en 17e eeuw geregeld als «stuck lants geheeten *dels(s)e*» is geattesteerd. Een andere naam is tot vandaag *Elshout* gebleven, hoewel hij geregeld met proclisis is geattesteerd (al 1366 : in *delshout*); hij verschijnt zelfs een paar keer als *nelshout* (1410 *inden nels-hout*, 1519 *ten nelshout*).⁽¹⁾

Een oppervlakkige steekproef brengt al vlug een aantal andere voorbeelden aan het licht van toponiemen (of toponiemen in spe) die met proclisis geattesteerd zijn zonder

⁽¹⁾ VAN OSTA 1995 :455-456 en p. 457-458 gelijkaardigs voor *Elshoutsebeek* (*dels-houtse beke* etc.) en *Elshoutse beemden* (*delshoutse beempden*).

dat het proclitische element als vast onderdeel van de naam ging fungeren. Zo bijv.

- Asse : *Eekhout* (1536 *d'eechout*)
- Deinze : *Eikhout* (1427 int *theeckaut*, 1449 geheeten *theecaut*, 1462 *teechout*)
- Herne : *Eekhout* (1466 *deekout*)
- Hoogstraten : *Elsbroek* (1429 *delsbroeck*)
- Kontich : *Eikbos* (1416 *deycbosch*), *Eikhof* (1421 *teyckhof*), *Elsbos* (1664 *delsbosch*), *Elst* (1573 *delst*), *Elzen* (1524 elssen bosch geheeten *delsen*), *Esstuk* (1490 *desstuck*), *Berkbos* (1429 *dberck bosch*)
- Lebbeke : *Eekhout* (1667 *d'Eeckhaut*)
Heggehout (1571-77 *tdeghehaut*, aen *tegghehaut*)
- Noorderwijk : *Ekelen* (1451 *deekete*), *Elsbos* (1678 *delsbos*), *Elsbroek* (1394 opt *delsbroec*), *Elst* (1394 op *delst*), *Berkenblok* (1394 op *dberken bloc*), *Berkstuk* (1467 *dbercht stuccke*)
- Overpelt : *Eiken* (1680 *deijcken*), *Eikske* (1677 *teijckcken*)
- St.-Gillis : *Eekhout* (1765 *d'eechaute*)
Eik (1674 *achter deecke*)
- Velzeke : *Beukenborreke* (1591 *dbueken barreken*), *Eik* (1565 up *deekvelt ghenaeamt deecke*), *Eikske* (1565 *deecxken*), *Eikveld* (1523 *teecke velt*, 1565 up *deecvelt*), *Elshaag* (1787 *dhelshaege*), *Elshout* (1384 *telshout*, 1404 *delshout*)
- Waarloos : *Eikenbos* (1557 *deijcken bosch*), *Elsbos* (1461 *delstbosch*), *Elst* (1468 *delst*)

- Wervik : *Eekhout* (1668 *d'Eeckhoutte*)
Wilrijk : *Eik* (1593 *deycke*), *Elsblok* (1586 *delsblock*),
Elsdonk (1463 *delsdonc*).⁽¹⁾

In geen van deze namen (evenmin als in duizenden andere, maar ik heb me hier beperkt tot enkele toponiemen die een boomnaam bevatten) is het proclitische element een onderdeel van de naam geworden (bijv. **Teikhof*, **Telshout*, **Delshaag*). De reden daarvoor is duidelijk : de boomnaam is overal duidelijk (als boomnaam + proclitisch lidwoord) herkenbaar gebleven.

2.3.3. In enclitische positie (sandhi) werd voor Germ. *þ* in het Mnl. vaak *t* geschreven in plaats van *th/d* (bijv. Mnl. *opte*, *uten*, *metter*, *nochtan*, *comstu*); in een aantal gevallen is deze *t* een vast onderdeel van woorden geworden (bijv. *mettertijd*, *uitermate*, *nochtans*) en zelfs in anlautpositie verdrong de sandhi-vorm soms de andere, zoals in *toen*.⁽²⁾ Iets gelijkaardigs kon zich ook bij namen voordoen.

Tijdens het ontstaansproces van namen met D-anlaut leidt proclisis van het onzijdige lidwoord *het/t* door progressieve assimilatie (in de dialectuitspraak) tot een T-anlaut.⁽³⁾ Vergelijk bijv. de steekproef uit enkele toponymi-

⁽¹⁾ LINDEMANS (Asse) 1952 :108; VANHAESEBROECK (Deinze) 1982 :58; BILLIET (Herne) 1955 :72; HERMANS (Hoogstraten) 1967 :46; VAN PASSEN (Kontich) 1962 :202-203-206-208-210-120; BOVYN (Lebbeke) 1957 :43,48; HELSEN (Noorderwijk) 1944 :80-82-57; MOLEMANS (Overpelt) 1976 :112-113; BOVYN (St.-Gillis) 1949 :41; VAN DURME (Velzeke-Ruddershove) 1991 :59-145-146-150; VAN PASSEN (Waarloos) 1997 :85-87; GALLANT (Wervik) 1963 :53; VAN PASSEN & ROELANDTS (Wilrijk) 1967 :75-76.

⁽²⁾ VAN LOON 1986 :140, SCHÖNFELD §47. Mnl. *toen* ontstond in de context van de zin uit ouder *doen*, een verlenging van *doe*; vgl. ook Mnl. *toch* uit ouder Mnl. *doch* (EWB 385, SCHÖNFELD §47).

⁽³⁾ Het is bekend dat in het gesproken AN bij *b* en *d* regressieve assimilatie van stemtoon optreedt, d.w.z. dat *b* of *d* een voorafgaande stemloze consonant stemhebbend maken (bijv. *opdragen*, *opbergen*, *dit doosje* > *obdragen*, *obbergen*; *diddoosje*). Diverse dialecten (o.a. Antwerpen en Antwerpse Kempen) vertonen daarentegen progressieve assimilatie bij het samenstoten van *-t* en *d*-. Vgl. bijv. *het dak*, *dat deken* > AN *hed 'dak*, *dad 'deken*, dial. *et 'tak*, *dat 'teken*.

sche monografieën (exhaustief voor alle toponiemen met D-anlaut en onzijdig lidwoord)⁽¹⁾:

Asse :	105	Dorpveld	1650 <i>tdorpvelt</i> , 1697 <i>het teurp velt</i> (ws. niet dorp)
Herne :	66	Daalveld	1575 <i>le taelevelde-</i> <i>ken</i>
	67	Deelken	1570 <i>teelken</i>
Hoogstraten :	41	Donker	1335 <i>int doncker</i> , 1452 <i>tdoncker</i>
Kontich :	174	Dorp	1730 <i>tdorp</i>
	176	Dorsblok	1526 <i>tdorschblock</i>
	178	Dravikstuk	1441 <i>tdrauenstuck</i> , 1460 <i>tdraucstucke</i>
	184	Drieselken	1661 <i>tdrieselken</i>
	191	Duivenbeemdeken	1532 <i>tduyuen beem-</i> <i>deken</i>
Noorderwijk :	71	Dal	1440 <i>tdal</i> ,
	71	Dalbos	1635 <i>talbosch</i>
Oudenburg :	121	Darinkland	1551 <i>tdarync landt</i>
	125	Drinkpitstik	1555 <i>tdrynckpitstik</i>
	125	Droge stik	1473 <i>tdroghe stic</i>
	126	Duivekotstik	1626 <i>tduuecodt stick</i>
Velzeke :	123	Dikkerot	1653 <i>tdicke roet</i>
	125	Doorn(ke)	1565 <i>an tdooreken</i> , <i>aent tdooreken</i>
Wilrijk :	66	Dorpsblok	1463 <i>tdorpsblock</i>

Bij geen van deze namen is de T-anlaut bestendig. De voornaamste reden lijkt weer de doorzichtigheid. Zo ontstond bijv. wél te Brasschaat het (niet meer begrepen) toponiem *Tabbegat* omdat de oorsprong (uit 't *Dabbeqat*) niet

⁽¹⁾ In principe wordt hier per naam maar één (soms de enige) attestatie met t-anlaut vermeld.

meer herkend werd. Te Kontich was proclisis verantwoordelijk voor de verschillende anlaut van de toponiemen *Dongerbeemd* en *Tongerblok*, beide met als eerste lid *Donk*, maar met respectievelijk een mannelijk en onzijdig grondwoord. *Het *dongerblok* leidde tot het *Tongerbloc* (later niet meer begrepen en vervormd tot *Donderblok*), in tegenstelling tot *de Dongerbeemd*. Het verschil wordt mooi geïllustreerd door de attestatie (Latijnse akte 1283) *dongerbempt et tongerbloc*.⁽¹⁾

3. Besluit

In het licht van de bovenstaande overwegingen zal duidelijk zijn hoe de naam *Turnhout* eventueel kan ontstaan zijn uit **purninhulta* 'het doornige bos' of uit **purnja-hulta* 'het bos met doornstruiken'.⁽²⁾ Terwijl het woord Germ. **purnu-*ontwikkelde tot Mnl. *doorn*, evolueerde het compositum tot **durne(n)holt*. Dit laatste werd als appellatief vaak gebruikt in voorzetselbepalingen (*aan/in/door het *durne(n)holt* etc.) wat, met proclisis van het lidwoord, leidde tot **tdurne(n)holt/turne(n)holt* en zo tot de naam *Turneholt*. De fixering van de naam tot *Turn-* (en niet **Doorn-*) kon gebeuren omdat het eerste lid van **turne(n)holt* voor de naamgebruiker niet meer doorzichtig was nadat buiten de eigennaam het adjectief (*doornen*) zich fonetisch had

⁽¹⁾ Voorbeelden uit VAN OSTA 1995 :991 en VAN PASSEN 1962 :171. Vgl. SCHÖNFELD (1949 :24) : «In de sandhi kon de d van het lidwoord verscherpt worden : Dorenveld werd tot Torenveld» (NB : bedoeld is : de d van de anlaut). Men vergelijk ook Mnl. *dore ende dore, deure ende deure*, waarin de «samenstooting van de d van *ende* en die van *dore*» leidde tot Mnl. *dorentore, duerenture, durenture, doorentoor, doerenture* etc., net zoals *hare ende dare* 'her en der, hier en daar' leidde tot Mnl. *harentare, harentaer, harentaer, harentaren, harenthare, herentare* (MW II :330-331, III :155). In Wilrijk werd misschien een T-anlaut bestendigd : p.205 *Torenblok* (1641 *Tornblok*) ontstond volgens de auteur waarschijnlijk uit 'i *dorenblok*.

⁽²⁾ Collectief bij Germaans **purnu-* + **hulta*. Zie noot onder 2.2.

aangesloten bij het substantief. Het verband met 'doornen' was m.a.w. bij de eigennaam verdwenen.

Natuurlijk is het bovenstaande niet meer dan een hypothese en het valt te betwijfelen of ze ooit door feiten (lees : tot op heden onbekende attestaties) zal worden gesteund. Ze heeft in ieder geval het voordeel dat ze een m.i. plausible verklaring biedt voor het ontstaan van de naam *Turnhout*. Enerzijds is ondanks het ü-vocalisme verband met 'doorn' aannemelijk, anderzijds is ook een onetymologische T-anlaut verklaarbaar. Die kan bijvoorbeeld ontstaan zijn tijdens het proces van toponymisering, zoals hierboven werd beschreven, of nadat een naam met klankwettige Th-anlaut assimileerde met het voorzetsel (te *Thurneholt* > *Turneholt*).

Aangehaalde literatuur en afkortingen

- BERNAERTS G. (1881), *Études Étymologiques & Linguistiques sur les noms de Lieux Romains et Bas-Allemands de la Belgique*, in : *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*, XXXVII (1881), p. 5-338.
- BILLIET R. (1955), *Toponymie van Herne*, Gent, 1955.
- BOVYN M. (1949), *Toponymie van Sint-Gillis-bij-Dendermonde*, Dendermonde, 1949.
- BOVYN M. (1957), *Toponymie van Lebbeke*, Dendermonde, 1957 (= *Gezondheidschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, R3, VII, 1957-58).
- BRAUNE W. (1959), *Althochdeutsche Grammatik*, Tübingen, 1959⁹.
- CAMERON K. (1961), *English Place-Names*, London, 1977³.
- CARNOY A. (1948), *Origines des noms des communes de Belgique*, Louvain, 1948-49 (2 vols.).
- CHOTIN A.-G. (1880), *Études étymologiques et archéologiques sur les noms (...) de la province du Hainaut*, Paris-Leipzig-Tournai, z.j. (ca.1840), 2 vol.

- CLAES F. (1996), *Verschuieren Groot encyclopedisch Woordenboek*, Antwerpen-Den Haag, 1996.
- DAUZAT A. (1979), *Nouveau Dictionnaire Étymologique*, Paris, 1979⁴.
- DEBRABANDERE F. (2004), «De doubletten Lille/Rijsel en Roubaix/Robeke», in : *De Leiegouw* 46-2 (2004), p. 169-174.
- DE BROUWER J. (1950), *Toponymie van Hofstade*, Merchtem, 1950.
- DE BROUWER J. (1958), *Geschiedenis en Toponymie van Impe*, Aalst, 1958.
- DE LAET A.F.J. (1905), *Turnhout. De hoofdstad der Kempen*, Turnhout, 1905.
- DE VRIES J. (1961), *Etymologisch woordenboek*, Utrecht-Antwerpen, aula, 1961.
- DE VRIES J. (1962), *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*, Antwerpen-Utrecht, 1962.
- DV = DE VRIES J. (1962).
- Ek = EKWALL = EKWALL E., *The concise Oxford Dictionary of English Place-Names*, Oxford, 1960⁴, repr. 1990.
- EWB = DE VRIES J. & DE TOLLENAERE F., *Etymologisch Woordenboek*, Utrecht, 1997.
- EWN = PHILIPPA M., DEBRABANDERE F., QUAK A. (red.), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*, deel 1 (A-E), Amsterdam, 2003.
- FÖRSTEMANN E. (1916), *Altdeutsches Namenbuch*, II. Orts- und sonstige geografische namen, Bonn, 1911-1916.
- FVW = VAN WIJK N., *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal*, 's-Gravenhage, 1912; Supplement door Van Haerlingen, 1936.
- GALLANT P. (1963), *Toponimie (sic) van Wervik*, Wervik, 1963.
- GELLING M. (1978), *Signposts to the Past*, London-Melbourne-Toronto, 1978.
- GELLING M. (1984), *Place-Names in the Landscape*, London-Melbourne, 1984.
- GRAMAYE J.B. (1708), *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae ... Antverpiae Antiquitates ... Lovanii-Bruxellis*, (1610) 1708.
- GRIMM J., *Deutsche Grammatik*, Göttingen, I(1826)-IV(1837).
- GYSSELING : zie TW.

- GYSSSELING M. (1950), *Toponymie van Oudenburg*, Tongeren, 1950.
- HELSEN J. (1944), *Toponymie van Noorderwijk*, Brussel, 1944.
- HERMANS L. (1967), *Toponymie van Hoogstraten*, Hoogstraten, 1967.
- JANSEN J.E. (1905), *Turnhout in het Verleden en het Heden*, Turnhout, 1905.
- KEMPENEERS P. (1998), *Toponymie van Waanrode*, Herent, 1998
- KREGLINGER A. (1847), *Mémoire historique et étymologique sur les noms des communes de la province d'Anvers*, Bruxelles, 1847.
- KURTH G. (1896), *La Frontière Linguistique en Belgique et dans le Nord de la France*, Bruxelles, 1896, I.
- LINDEMANS J. (1930), *Toponymie van Opwijk*, Brussel, 1930.
- LINDEMANS J. (1952), *Toponymie van Asse*, Brussel, 1952.
- LE ROY J. (1727), *Kerkelijk Tooneel van Brabant*, 's-Gravenhage, 1727.
- LUYSSAERT J. (1968), *Toponymie van Bossuit, Moen en Oudrijve tot 1650*, Oudenaarde, 1968
- MANSION J. (1935), *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen*, Brussel, 1935.
- MARYNISSEN A. (1985), *Bijdrage tot de toponymie van Turnhout en Oud-Turnhout*, onuitg. lic. verh., Leuven, 1985.
- MARYNISSEN A. (1993), «Turnhout, Torhout en aanverwante familienamen», in: *In Verscheidenheid*, liber amicorum Prof.dr. em. R. Van Passen, Aartrijke, 1993, p. 183-193.
- MOLEMANS J. (1976), *Toponymie van Overpelt*, Gent, 1976.
- MW = VERWIJS E. & VERDAM J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 1885-1929.
- OED = *The Oxford English Dictionary* (CD-Rom edition 2002).
- ONB = CAMPS H.P.H. (bew.), *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. I. De Meierij van 's-Hertogenbosch, 's-Gravenhage, 1979.
- OSM = GOETSCHALCKX P.J., *Oorkondenboek der Witteerenabdij van St.-Michiels te Antwerpen*, Ekeren-Donk, 1909.
- OT1 = ERENS M.A., *De Oorkonden der abdij Tongerlo*, Tongerlo, I, 1948.
- OT2 = *id.*, II, 1950.
- OT3 = *id.*, III, 1952.
- PEETERS R. (1961), *750 jaar Turnhout Stad en Vrijheid*, uitg. stadsbestuur v. Turnhout, 1961.

- SCHÖNFELD = VAN LOEY A., *Schönfeld's historische grammatica van het Nederlands*, Zutphen, 1970⁸.
- SCHÖNFELD M. (1949), *Veldnamen in Nederland*, Amsterdam, 1949.
- SMITH A.H. (1956), *English Place-Name Elements*, Cambridge, 1956, I.
- TORFS M.L. (1870), «Quelques villes secondaires de la province d'Anvers», in: *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*, XXVI (1870), p.400-462.
- TW = GYSSELING M., *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, 1960, 2 dln.
- VAN BERKEL (2006) = VAN BERKEL G. & SAMPLONIUS K., *Nederlandse plaatsnamen herkomst en historie*, Utrecht, 2006.
- VAN DEN EECKHAUT R. (1983), «Toponymische Bijdrage», p. 49-68 in: DE KOK H. & VAN AUTENBOER E. (red.), *Turnhout. Groei van een stad*, uitg. Culturele Raad Turnhout, 1983.
- VANDE PUTTE G. (1968), *Toponymie van Overijse*, onuitg. lic.verh., Leuven, 1968.
- VAN DURME L. (1986), *Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute*, Gent, 1986.
- VAN EVEN E. (1847), *Geschiedenis der stad Diest*, Diest, 1847.
- VAN GORKOM M.L. (1790), *Beschryvinge der stad en vryheyd van Turnhout*, Mechelen, 1790.
- VAN GORP J. (1934), «Plaatsnamen te Turnhout», *Vla. Top. Ver., Bijlagen*, 5, Leuven, 1934 (ook in *Bijdr. Gesch.* XXV, 1934, p.77-93)
- VANHAESEBROECK M. (1982), *Toponymie van Deinze 1100-1600*, Zulte, 1982. (uitgave van lic. verh.)
- VAN LOON J. (1976), «Turnhout, Torhout en aanverwante toponiemen», in: *Naamkunde* 8 (1976), pp.63-67.
- VAN LOON J. (1988), «Archeologie en naamkunde: het geval Torhout», in: *Naamkunde* 20 (1988), p.42.
- VAN OSTA W. (1995), *Toponymie van Brasschaat*, Gent, 1995.
- VAN OSTA W. (2001), *Overzicht van Noord- en Zuid-Nederlandse lo-namen*, Tongeren, 2001.
- VAN PASSEN R. (1962), *Toponymie van Kontich en Lint*, Gent, 1962.
- VAN PASSEN R. & ROELANDTS K. (1967), *Toponymie van Wilrijk*, Wilrijk, 1967.

- VAN PASSEN R. (1997), *Toponymie van Waarloos*, Tongeren, 1997.
- VAN ZINNIG BERGMANN F.J.E. (1877), *De Salische Wet*, 's-Hertogenbosch, 1877.
- VB = VAN BERKEL 2006.
- VMNW = PIJNENBURG W.J.J. e.a. (ed.), *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, Leiden, 2001.
- VINCENT A. (1927), *Les noms de lieux de la Belgique*, Bruxelles, 1927.
- WENDELINUS G. (1649), *Leges salicae illustratae*, Antverpiae, 1649.
- ZEUSS J.C. (1853), *Grammatica Celtica*, Lipsiae, 1853 (2 vol.).

Ward VAN OSTA

BIBC

72948-160

Y923 *